

Dostoevskij i Bahtin: poetika pisca i preludij tumača

Tihomirović, Zoran

Source / Izvornik: **Književna smotra : Časopis za svjetsku književnost, 2020, 52, 143 - 145**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:323245>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-04**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Dostoevskij i Bahtin: poetika pisca i preludij tumača

(Mihail Bahtin, *Problemi poetike Dostojevskoga*, s ruskog prevele Zdenka Matek Šmit i Eugenija Čuto. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2020, 263 str.)

Unatoč činjenici da je znanstveni rad Mihaila Mihajloviča Bahtina (1895–1975) već desetljećima neizostavna literatura svakog proučavatelja književnosti, prijevodi njegovog opusa na hrvatski jezik ostvareni su tek 2020. godine zbornikom Bahtinovih radova *Teorija romana* (Edicije Božičević, 2020) i knjigom *Problemi poetike Dostojevskoga* (Sveučilište u Zadru, 2020). Srećom, publici na ovim prostorima dulji niz godina dostupni su srpskohrvatski prijevodi izdavačke kuće Nolit iz Beograda, koja je objavila najznačajnije Bahtinove radove, poput *O romanu*, *Sivaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjeg veka i renesanse* i *Problemi poetike Dostojevskog*. Neovisno o tome, ovaj ruski književni teoretičar, kritičar, filozof i filolog u hrvatskoj znanosti prepoznat je kao kamen temeljac brojnih terminoloških i teorijskih rasprava koje se tiču, ali i nadilaze rusku književnost i jezik – najčešće ishodište Bahtinovih konceptualnih rasprava. S ruskim formalistima Bahtin dijeli interes za tekst kao glavni predmet proučavanja, nauštrb podvrgavanja književnosti svakom drugom izvantekstualnom “kontekstu”. Međutim, unutar skupine danas poznate kao “Bahtinov krug”, diskusije o “dijaloškom” i “polifoničnom” izašle su iz striktno formalističkog interesa za umjetnost i ušle u razne aspekte kulture i filozofije, pri čemu Bahtin ostaje dosljedan ideji da se kultura ocrtava kroz posredovanje teksta, a ne obrnuto. Zbog interesa za retoriku i razvojni proces te postupke jezika i dijaloga, Bahtinov rad prepoznat je i u antropologiji (teorija rituala), psihologiji (teorija identiteta), sociologiji i drugim znanostima koje su većim ili manjim intenzitetom koristile i izmjenjivale temelje Bahtinovih ideja. U kontekstu književne teorije, Bahtinov utjecaj očituje se i u strukturalizmu i semiotici. Uz formaliste, rano je prepoznat u okvirima Zagrebačke slavističke škole, dok su na Zapadu Bahtina, nakon njegove smrti 1975. godine, približili Julia Kristeva te Tzvetan Todorov, i sami “sljedbenici” teorije polifoničnosti.

Problemi poetike Dostojevskoga knjiga je od višestrukog značenja. S jedne strane ona pruža uvid u umjetničke postupke Dostoevskog, indicira po čemu su ti postupci originalni i “novi” te ukazuje na isho-

dišta romaneskne strukture u općem smislu, ali i specifičan doprinos i “novatorstvo” Dostoevskog u književnosti. S druge strane, ovaj rad je seminalna Bahtinova knjiga zato što tumač ovdje razrađuje brojne koncepte i ideje koji će činiti okosnicu njegovih budućih radova. Svaka rasprava o konceptima koje Bahtin uvodi u svom radu kao cjelini, poput polifonije, karnevala, menipeje, kronotopa i dr. – stoga mora početi od *Problema poetike*. Ovdje Bahtin “skicira” ili, bolje rečeno, “mapira” putanje budućih razmatranja.

Bahtin se počinje baviti Dostoevskim u najranijoj fazi svog književno-znanstvenog rada, u dvadesetim godinama 20. stoljeća. Tada piše *Probleme stvaralaštva Dostoevskog*, tekst koji izlazi posthumno (*Problemy tvorčestva Dostoevskogo*, Kijev: Priboj, 1994). Znatno dopunjeno i doradeno izdanje, preimevano u *Problemi poetike Dostojevskog* (*Problemy poetiki Dostoevskogo*) ugledalo je svjetlo dana 1964. godine. Bahtinov najraniji tekst znakovit je iz nekoliko razloga. Prije svega, on pokazuje živi interes za Dostoevskog koji je u književno-znanstvenim krugovima vladao u prvim desetljećima 20. stoljeća. Teoretičari poput Grossmana, Ivanova i Kausa ekstenzivno su proučavali i interpretirali Dostoevskog, što im je omogućilo prepoznavanje distinktivnih stilskih karakteristika i tematskih okosnica koja prožimaju romane i pripovijetke ruskog pisca. Bahtin odlazi korak dalje – fokusirajući se isključivo na tekst kao predmet istraživanja, prvenstveno analizira umjetnički aspekt i inovativne postupke kojima se pisac koristi u svome stvaralaštvu. Upravo je ova analiza omogućila Bahtinu ne samo da izdvoji distinktivne karakteristike poetike Dostoevskog, već i da započne konceptualizaciju vlastitih gledišta na književnost, gledišta koja će postati temelj svih njegovih budućih teza.

Kao i većina teorijskih rasprava o književnosti prve polovice 20. stoljeća, Bahtin započinje svoju analizu ukazivanjem na ograničenost analize nekih istaknutijih proučavatelja opusa Dostoevskog. Minuciozno se proučavaju analize *dostoevskoveda* B. M. Engel’gardta, D. S. Merežkovskog, V. I. Ivanova, L. P. Grossmana, O. Kausa i drugih te se zaključuje da

većina prepoznaje specifičan, polifonijski karakter književnih djela znamenitog ruskog pisca. Vjačeslav Ivanov ističe da se realizam Dostoevskog ne temelji na objektivnoj spoznaji, čime se tuđe “ja” ne utvrđuje kao objekt, nego kao drugi subjekt. Leonid Grossman pod novatorstvom Dostoevskog podrazumijeva razvijenu sposobnost za spajanje raznovrsnih književnih elemenata i žanrova poput stapanja filozofskih ispovijedi i avantura zločinaca i religiozne drame i fabule bulevarske priče. Otto Kaus odlazi najdalje u konceptualizaciji višestranosti i višepplanosti kod Dostoevskog, ali naglasak stavlja na Dostoevskog kao predstavnika duha kapitalizma, budući da se polifonija književnog teksta ostvaruje zbog višestranosti koja je karakteristična za kapitalistički društveni poredak. Većina teoretičara se kod prepoznavanja polifonijskog ili zaustavlja ili skreće u neki drugi, neknjiževni smjer, posvećujući analize ideološkoj problematici koja je usko vezana uz filozofski i publicistički rad Dostoevskog. Polifonija za njih ne podrazumijeva višeglasje kao umjetnički postupak kojim se psihološka i filozofska bit ostvaruje kroz dijaloško djelovanje samih junaka, već je ona tek prikaz nekoliko različitih filozofija koje se manifestiraju kroz karakterizaciju junaka. Sukladno tome, junaci se smatraju autorima i predstavnicima dovršene filozofske i ideološke koncepcije.

Unatoč tomu što prihvaća filozofska i ideološka razmatranja kao jednu od osnovnih niti stvaralaštva Dostoevskog, Bahtin prvenstveno polazi od umijeća Dostoevskog, tj. novatorstva pri stvaranju nove romaneskne vrste, čiji se čimbenici očituju u umjetničkoj obradi i postupcima. Višeglasje koje je karakteristika junaka i likova u književnom tekstu nije tek istaknutost jedne ideje i njene ukorijenjenosti u pojedinom junaku, već podrazumijeva supostojanje i ravnopravnost ideja, a samim time i likova uz koje su vezane. Romani Dostoevskog prikazuju ekstenzivno supostojanje proturječja među ljudima, a ne tek proturječja među idejama u jednoj svijesti. Ovo proturječje se pritom ostvaruje u prostoru, a ne u vremenu. Nasuprot impliciranju uzročno-posljedične veze detalja i tragova iz prošlosti, suvremenosti ili budućnosti, junaci Dostoevskog supostavljeni su i suprotstavljeni u presjeku jednog trenutka. Doista se rijetko može kod Dostoevskog zamijetiti isticanje “proživljene” prošlosti junaka koja ga je dovela do trenutnog zbivanja i utjecaj možebitne prošlosti na sukobe i intrige s kojima se junaci suočavaju. U tom kontekstu, Bahtin primjećuje odsustvo geneze i uzročnosti kojim se u romanima Dostoevskog junake “oslobađa” od predodređenosti. Bahtin primjećuje da se dramatisacija i proširenje proturječnosti u trenutnom prostoru ostvaruju kroz postupak takozvanih “parnih junaka” – iz svakog proturječja stvorena su dva čovjeka te se razmjena odvija između junaka i “dvojnika”, Vraga, *alter ego* i slično.

Ističući čimbenike novatorstva Dostoevskog, Bahtin smatra da je pisac razriješio zadatak izgradnje

polifonijskoga svijeta i rušenja ustaljenih oblika europskoga, uglavnom monološkoga (homofonijskoga) romana. Pod monološkim romanom Bahtin podrazumijeva dominaciju jednog specifičnog svjetonazora koji je, doduše, stavljen na kušnju, ali s ciljem svog konačnog potvrđivanja. Iz perspektive umjetničkog postupka, sastavni dio monološkog romana je i dominacija pripovjedača koji iz perspektive sižea nije prisutan u zbivanju, ali “nevidljivom rukom” upravlja postupcima junaka i vodi ih prema predvidljivim zaključcima. Umijeće Dostoevskog proizlazi upravo iz slobode koja je dana junacima, kako kroz odsustvo individualne prošlosti, tako i kroz slobodu verbalnog izjašnjavanja. Pritom se ne radi o ideologiziranju i osobnoj filozofiji koja je zadana i koja nužno proizlazi iz junakovih riječi i postupaka, već o slobodnoj putanji junaka u često mučnoj i tjeskobnoj potrazi za smislom. Junak zanima Dostoevskog kao zasebna točka gledišta na svijet i na sebe sama, a ne kao junak koji pripada “tipu” koji posjeduje tipične socijalne i karakterološke crte. Sve ono što čini *habitus* junaka – socijalni status, socijalna tipičnost, vanjština – relevantno je samo kao objekt junakovog vidokruga, njegove refleksije i značenja koje iz te refleksije izvlači. Pritom se proturječnost ne mora nužno očitovati u fizičkom dijalogu junaka i drugih protagonista ili solilokviju, već je svaka misao junaka poput replike, kao da živi na granicama s tuđom misli. Štoviše, Bahtin u nastojanju da dokaže “oslanjanje” riječi junaka na “tuđu” riječ (sugovornika, čitatelja, imaginarnog entiteta) izvodi eksperiment pri kojem samostalno pridodaje možebitne replike na neki od dijaloga kojeg junak Dostoevskog vodi s nepoznatim subjektom, a sve kako bi pokazao dijalošku osnovu pripovijedanja kao takvog.

Osim po značaju za samog pisca, *Problemi poetike Dostojevskoga* značajan su rad po tome što su indikacija cjelokupnih znanstveno-teorijskih razmatranja Bahtina. Bahtin u ovom radu prvi put spominje i razrađuje koncepte koji će činiti osnovu njegovih kasnijih radova te s većim ili manjim utjecajem djelovati na teoriju književnosti općenito.

Problemi poetike Dostojevskoga stoga su važni ne samo kao početna točka analize stvaralaštva samoga pisca, već i teorijskih razrada Bahtina koje su pronašle svoje mjesto u brojnim teorijskim paradigmatama 20. i 21. stoljeća, posebice u naratologiji. Polifonija kao glavna karakteristika stvaralaštva Dostoevskog čini osnovu diskusije o junaku kao referencijalnoj točki romana. Iako ovu misao Bahtin podvrgava raspravi o dijaloškoj osnovi romana, naslućuje se teza o junaku kao žarištu, tj. onom koji “gleda” i koji “vidi”. Bez obzira što Bahtin ne uspostavlja termin kojim bi opisao ovu pojavu, nesumnjivo je da se radi o fokalizaciji, terminu koji je u teoriju književnosti prvi uveo Gérard Genette 1972. godine u knjizi *Narativni diskurs: esej o metodi*. Bahtin u romanima i pripovijetkama Dostoevskog uočava da junakova samosvijest upija čitav predmetni

svijet, pa stoga taj svijet nije ono što određuje junaka i pojašnjava nešto što je s njim u vezi. Naprotiv, svijet je samo ono što junak vidi i značenje koje mu pridodaje kroz autentično "viđenje". U tom kontekstu, ono što svijet "čini" junaku podređeno je njegovom doživljaju. U istoj ravnini sa sviješću junaka može biti tek svijest drugih likova, a kao takva, samosvijest u stvaralaštvu Dostoevskog postaje prvenstveno umjetnička konstrukcija i dominantan postupak. Ona je uvijek autentičan glas, a nikada istina o čovjeku u tuđem govoru ili, kako Bahtin tvrdi, "istina u odsutnosti".

Psihologizam Dostoevskog Bahtin također razmatra izvan općeprihvaćene perspektive. Dok većina teoretičara proučava prvenstveno psihologiju junaka koju deducira iz njihovih postupaka ili pak psihologiju samog Dostoevskog, Bahtin preusmjerava pažnju na ideju kao predmet umjetničkog prikazivanja koji se ostvaruje kroz polifoniju junaka. Štoviše, za razliku od monološke strukture koja upućuje na "dovršenost" neke ideje, junaci Dostoevskog suočeni su s cikličnošću ideje i njenom nedovršenošću koja reprezentira nedovršenost njih samih. Psihologizmom se stoga smatra (ne)spособnost junaka da u dijaloškom odnosu prvenstveno sa samim sobom prolazi kroz sve emocije, kolebanja i proturječja s kojima se susreće "gledajući" svijet.

Osim polifonije i fokalizacije, Bahtin razrađuje i koncept karnevala i karnevalizacije koji također čini relevantnu osnovu njegovih kasnijih radova. U kontekstu žanrovskih osobitosti stvaralaštva Dostoevskog, Bahtin zaključuje da su sve žanrovske kategorije u koje se Dostoevskog smještalo, poput socijalno-psihološkog romana, biografskog romana i obiteljskog romana, načelno pogrešne i neadekvatne. Tražeći žanr

koji je najbliži karakteristikama koje je ranije opisao, od kojih je najvažnija ona da Dostoevskij ne predodređuje svoje junake, pa stoga ne možemo reći tko su oni bez njihovog autentičnog glasa, Bahtin zaključuje da su romani Dostoevskog najbliži žanru europskog pustolovnog romana. U kontekstu pustolovnog romana junak je određen sam sobom u određenom trenutku u prostoru. Njega ne određuju odnosi s drugima, već se određuje on sam kroz vlastito, autentično viđenje okoline. U daljnjem razmatranju književne genologije, Bahtin pronalazi uporište avanturističkog romana u antičkoj književnosti, točnije sokratskom dijalogu i menipejskoj satiri. Oba žanra lišena su memoarsko-povijesnih ograničenja, a junaci se suočavaju s oštrim kontrastima, oksimoronima i višetonalnošću koja proizlazi od ostalih protagonista. Ove oblike Bahtin svrstava pod karneval kao sinkretičan scenski oblik i karnevalizaciju kao umjetnički postupak. Familijarizacija i dijalog koji proistječu iz karnevalskog ukidanja normi potiču na iskušavanje ideja i nositelja ideja. Upravo karnevalski svjetonazor omogućuje nadvladavanje solipsizma i ostvarivanje polifonije.

Iz polifonije, koju primjećuje kao distinktivnu karakteristiku romanesknog pisma Dostoevskog, proizlazi dijaloška osnova svih Bahtinovitih književno-umjetničkih razmatranja gdje je dijalog najautentičniji oblik izražavanja sveobuhvatnosti i kompleksnosti ljudskog života. *Problemi poetike Dostoevskog* stoga je dobrodošla knjiga u hrvatskom prijevodu te adekvatan i izrazito koristan uvod ne samo u kvalitativnu analizu stvaralaštva Dostoevskog i sve specifičnosti njegovog opusa, već i u najranija razmišljanja koja će činiti okosnicu Bahtinovog rada u cijelosti.